

rezultatima — nesumnjivo biti dragocjeni poticaj pri novim znanstvenoistraživačkim projektima.

Jasnijoj, preglednijoj prezentaciji znanstvenih rezultata što su sadržani u prikazanoj knjizi dr. Božene Vranješ-Soljan pridonose mnogobrojni zanimljivi grafikonski i kartografski prilozi. Oni nam omogućavaju upoznavanje sa konkretnim stanjem žitelja pojedinih gradskih naselja ili većih mjesta u sjevernoj Hrvatskoj na prijelazu stoljeća. Osobitu pozornost korisnika ovog djela privući će k tome svakako i slikovna dokumentacija, kod koje se ističe pedesetak originalnih razglednica hrvatskih gradova, iz godina uoči prvoga svjetskog rata.

Igor Karaman

PIERRE VILAR: ZLATO I NOVAC U POVIJESTI 1450—1920.

Izd. Nolit, Beograd 1990, str. 1—451.

Postepeno napuštanje socijalističke ekonomije i prijelaz na tržišnu privredu u Jugoslaviji aktualizirao je i pitanje novca kao izvanredno važne kategorije. Napušteno je shvaćanje o jednostranoj funkciji novca kao izraza bogatstva i da je novac samo sredstvo evidencije, kontrole i reguliranja socijalističke privrede s tendencijom što manje pokretljivosti cijena. Međutim čitava poslijeratna generacija odrasla je s takovim poimanjem o novcu. U udžbenicima i u školskim leksikonima novac se kao odrednica gotovo i ne spominje sve do 1963., kada je dr Adolf Dragičević u »Leksikonu političke ekonomije« (izd. Informator, Zagreb, II sveska) otvorio mnoge teme koje su do tada bile na listi zaboravljenih i ispuštenih. Novac je u socijalističkim zemljama postavljen na sporednu liniju, pa se pažnja historičara posvećivala samo starom novcu u okviru numizmatike, dok su aktuelni monetarni mehanizmi, koji se obavljaju putem banaka i novčanih burzi ostajali izvan okvira promatranja, pa je knjiga Miodraga Ugričića »Novčani sistem u Jugoslaviji« (Beograd 1968) bila najveći domet do kojega su se autori usudili doći. Trebalo je proteći još mnogo godina da se novac, i uopće ekonomski sistem, započne promatrati iz kuta moderne ekonomije zapadnog svijeta, ali mi ni do danas nismo uspjeli ispuniti prazninu koja je ostala nakon što su prestali pisati Stanko Deželić, Ivo Belin, Dušan Plavšić, Jozo Tomašević, Ljubomir Kosier i drugi ekonomisti, koji su pratili kretanja novca i kretanja vrijednosnih papira na burzama i o tome redovito obavještavali javnost. U međuvremenu je mnogo toga zaboravljeno i potrebno je opet započeti misliti o novcu i o cijenama kao o izvanredno složenom i vrlo promjenljivom fenomenu, a svako povijesno djelo o novcu može nam povratiti izgubljeno sjećanje i osposobiti nas za uklapanje u međunarodne tokove. Naime, tek oko sredine osamdesetih godina, a pod djelovanjem sve više razarajuće krizne situacije u zemlji, počelo se posezati za prijevodom ekonomista iz inozemstva. U početku su to članci objavljeni u financijskim i u ekonomskim časopisima, a onda i u časopisima Centralnog komiteta SK Hrvatske *Našim temama*. U okviru Centra za kulturnu djelatnost u Zagrebu pokreće se ekonomska biblioteka, te se objavljuje »Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca« J. M. Keynesa, »Suvremeni svjetski sistem« Immanuela Wallersteina, koji mnogo citira Pierra Vilara, i čitav niz starijih i novijih djela. Suvremene ekonomske ideje prodiru u našu sredinu kroz oštre napise dra Branka Horvata, a makroekonomska i mikroekonomska analiza zamjenjuje ranija marksistička shvaćanja o pretvaranju socijalističkog društva u komunističko. Novac opet postaje svima zanimljiv. U okviru Galbraithove televizijske serije »Doba neizvjesnosti« uvršteno je i predavanje »Uspon i pad novca«, a onda je čitav tekst objavljen i kao posebna knjiga u Zagrebu 1981. Vjerujem da nije slučajnost da je recenziju za objavljivanje knjige John Kenneth Galbraitha dao prof. dr Adolf Dragičević, jer je Galbraithovo jednostavno tumačenje kompliciranih ekonomskih problema u prošlosti nenadmašivo.

Vjerojatno nije slučajnost ni činjenica da je Galbraithova knjiga »Money« objavljena u prijevodu u Zagrebu u izdanju izdavačke kuće Stvarnost već 1978, dakle samo tri godine poslije njenog originalnog izdavanja u Bostonu, i da je odmah razgrabljena.

Knjiga Pierra Vilara »Or et monnaie dans l'histoire 1450—1920« izašla je u Parizu još 1974, ali smo njen prijevod dobili tek prošle godine zahvaljujući dru Ivi Goldsteinu i dru Dragi Roksandiću. Razlozi u mnogo kasnijem prijevodu nisu u slabijem sadržaju knjige, već ih treba tražiti u pristupu. Djelo Galbraitha je popularizatorsko, ali ga je pisao građanski ekonomist koji čvrsto vjeruje u uspješnost temeljnih institucija kapitalističkog načina proizvodnje i teži da se povrate dobra vremena stabilnog novca kako je to napisao Adolf Dragičević u pogovoru Galbraithove knjige. Knjiga povjesničara Pierra Vilara je povijesno djelo s analitičkim pristupom. Ono je nastalo kao serija predavanja na pariškoj Sorbonnei od 1965. do 1967. a budući da je Vilar pristaša marksističke metodologije, iako to ne treba uzeti doslovce s obzirom na njegovu pripadnost krugu analista, Vilar temu o novcu i zlatu promatra u okviru totalne povijesti i dijaloški ju problemski konfrontira raznim mišljenjima. Poput Marksa, koji je čitav svoj »Kapital« protkao primjerima, i Vilar se drži činjenica i kvantitativnih iskaza da bi kroz ponašanje novca objasnio i probleme privrednog razvoja, pri čemu na sva postavljena pitanja ne daje i definitivne odgovore, odnosno ukazuje na mnogostrukost razrješenja svakog odgovora.

Vilar u knjizi »Zlato i novac u povijesti« piše o novcu, koji se do napuštanja zlatne podloge uvijek nalazi u nekom odnosu prema zlatu. On konfrontira marksističko shvaćanje novca monetarističkom, pa je u svoju analizu ugradio ne samo promatranje novca kao robe, već i odnos novca prema metalu, što je upravo posebnost ove knjige. Velika je šteta što je Vilar, vodeći nas kroz više stoljeća monetarne povijesti odlučio svoju knjigu završiti s 1920. godinom, pa su tako izvan okvira knjige ostali prikazi modernih teorija o novcu, osobito utjecaj kamata i proučavanje Keynesovih efekata, dakle razmatranje o suvremenom novcu što današnjeg čovjeka najviše i zanima. Jedan primjer suvremene studije tog tipa je knjiga Otmara Issinga »Einführung in die Geldtheorie«, München 1990, koja je doživjela već sedam izdanja.

Vilarova razmatranja o zlatu i novcu okrenuta su povijesti. Opticaj novca i njegova upotreba ovise o razvoju društva i Vilar ističe da uvijek postoje zone koje se opiru utjecaju novca. Kretanje novca i plemenitih metala on promatra u okviru šest velikih cjelina, a u svakoj je težište stavljeno na države koje su bile nosilac vodećih kretanja.

Prva cjelina obuhvata okvirno razdoblje od 1450. (1475) do 1500. (1525), kada dolazi do demografskog i ekonomskog oporavka evropskog zapada i do niza tehničkih pronalazaka, te nakon pada cijena do 1500. dolazi do njihovog rasta pod utjecajem zlata kojeg Portugalci dobavljaju iz Afrike i Španjolci s Antila (IV—VIII poglavlje).

Razdoblje 1500. (1525) do 1598. (1630) označeno je usponom Evrope i ostvarivanjem veza s dalekim istokom i Amerikom. Uslijed pojačanog dotoka zlata i srebra dolazi do revolucije cijena. Ova je revolucija dvojaka: u merkantilističkim zemljama s ojačanim nacionalnim ekonomijama (Francuska) ima pozitivne tendencije jer se shvatilo da je bogatstvo radinost koja zemlji daje pozitivni saldo, a u drugima, koje svoju privredu ne prilagođuju novim proizvodnim tendencijama zlato ubija i postojeću ekonomiju, iako se u početku čini da ono djeluje povoljno (Španjolska) (poglavlje IX—XX).

Razdoblje od 1598. (1630) do 1680. (1725) Vilar je označio opadanjem privrednog poleta i smanjenjem prilivom plemenitih metala. On vrlo uspješno objašnjava odnose između smanjenja privrednih aktivnosti i monetarne »deflacije«, koja pojava nije česta. Opadanje priliva zlata i srebra iskazuje se prema Hamiltonovim djelima za Sevilju do 1660. U tom vremenu dominiraju Nizozemci i Vilar ukazuje da oni ponekad koriste silu po uzoru na Portugalce, te da Marks upravo iz holandske kolonijalne povijesti uzima glavne primjere o sili kao glavnom činiocu prvobitne akumulacije. Posebno je zanimljivo što je Vilar uočio da novac ujedinjenih pokrajina (jednostavnije Holandije) korišten u internacionalnoj trgovini nije bio u opticaju u samoj zemlji, pa tako po prvi puta jedna država ima dva novčana sistema (251). Holandija ne ograničava izvoz plemenitih metala iz zemlje, jer je za nju zlato roba kao i svaka roba, pri čemu holandska trgovina ima ipak pozitivnu bilancu. I Engleska između 1680. i 1715. prolazi kroz period velikog razvoja, tj. ukazuje na »intelektualno treperenje« koje je nagovijestilo stoljeće prosvijetčenosti, pa je u Engleskoj osamnaesto stoljeće započelo zapravo u sedamnaestom vijeku (poglavlja XXI—XXVI).

U vremenu od 1680. (1725) do 1812. (1817) zlato iz Brazilije i srebro iz Meksika uzrokuju ne samo konjunkturu i relativnu monetarnu stabilizaciju u Evropi, već

se razvijaju i monetarni mehanizmi. Osamnaesto stoljeće je vrijeme kretanja ljudi i ideja, što osjetno mijenja evropske duhovne strukture. Intelektualni prestiž, nekoć lociran u Italiji, Španjolskoj i Francuskoj, prelazi sjevernim narodima u čemu nemalih zasluga ima kretanje francuskih protestanata prema sjeveru. Vilar naglašava specifičnosti u pojedinim državama. Kao što se nekoć preseljavalo zlato Španjolske u Francusku, tako se sada i zlato Portugala seli u Englesku, koja postaje zemlja vrlo stabilnog monetarnog sistema. Lawova špekulacija s francuskom bankom (1715—1726) Vilaru je primjer nedostignute malverzacije u povijesti zlata i novca, ali on ističe da se novcem manipuliralo već i ranije, te da povrat na stabilni novac, odnosno deflaciju i revalorizaciju uvijek prate teške drame i društveni potresi. Tek veliki rast kolonijalne trgovine kao posljedica rata za američku nezavisnost ima u Francuskoj pozitivne efekte, iako je, kako se može primijetiti, francusko tržište izvanredno osjetljivo. Posebno je zanimljivo Vilarovo opisivanje revolucionarnog razdoblja, kada dolazi u Francuskoj do galopirajuće inflacije i do pojave assignata poslije 1792. On objašnjava vezanost francuske revolucije uz privrednu konjunkturu XVIII stoljeća, jer u interciklusu poslije 1776. dolazi do pada cijena nekih proizvoda, pa se sjedinjuju poteškoće rentijera, poduzetnika i vinograda s bijedom naroda koji trpi dvostruki pritisak: fiskalni od plemstva i kraljevski od Louisa XVI. Nagli skok cijena žita zbog loše žetve 1788. dovodi do udara cijena, izaziva veliku oskudicu, i u srpnju 1789. najveći seljački rat u povijesti Francuske, poznat kao »veliki strah od gladi« prožima se s velikom buržoaskom revolucijom. U nenormalnim ekonomskim uvjetima i novac se je ponašao nenormalno, pa je stvaranje franco germinala, stabilne francuske monetarne jedinice devetnaestog stoljeća vezano uz prostrukturiranje svih faktora koji imaju veze s novcem. Stabilni bimetalni sistem uspostavljen je u Francuskoj 7. travnja 1803. Vilar često konfrontira situaciju u Francuskoj s prilikama u Engleskoj čija konjunktura je u tom razdoblju vezana uz veletrgovinu i mondijalizaciju, pa su se razvili i nužni komplicirani monetarni sistemi i internacionalni promet novca, a kulminacija konjunktura pada u razdoblje od završetka sedmogodišnjeg rata pa do početka rata za američku nezavisnost (poglavlje XXVII—XXXIII).

I prikaz slijedećec ciklusa od 1812. (1817) do 1914. (1920) Vilar započinje prikazom monetarne situacije u najjačoj trgovačkoj zemlji svijeta. U sklopu različitih kretanja Vilar stavlja težište na praćenje cijena u odnosu na metalni novac, uočavajući duge i kratke ritmove, dakle određene pravilnosti i zavisnosti o eksploataciji monetarnih metala. Otkriću velikih nalazišta zlata (kalifornijskog 24. siječnja 1848, te australska i južnoafrička u devetnaestom stoljeću) Vilar posvećuje izvanrednu pažnju smatrajući ih imanentnima za ponašanje novca (poglavlje XXX—XXXIV).

Zaključna su dva zadnja poglavlja. U XXXV poglavlju Vilar pokušava objasniti odnos cijena i proizvodnje zlata u vremenu od 1800. do 1910. koristeći rezultate istraživanja ekonomista. Uvodi i druge »ovisne« faktore, kao što je »ritam inovacija« Josepha Schumpetera, utjecaj tehnološke modernizacije poljoprivredne proizvodnje, pri čemu su cijene izvedene, a novac ima drugoznačajni karakter. Vilar naglašava da bez obzira na vrst fenomena da je monetarni činilac povijesno važan osobito ako se promatra u ovisnosti o kretanju količine plemenitih metala, a to je svakako Vilar i uspio svojom knjigom. Njegov zaključak da nema namjeru da zauzima svoje mišljenje prema raznim monetarnim teorijama izloženima u knjizi, već da samo razmišlja kao povjesničar o novcu u odnosu na plemenite metale, mislim da je suviše skroman. Kroz postavljanje problema Vilar nas izaziva. On ukazuje na mnogostranu uzročnost u spletu nužnih ili slučajnih povijesnih mehanizama pa to dokazuje usporedbama krivulja proizvodnje plemenitih metala i svjetskih cijena. Proizvodnja metala počinje se povećavati kada cijene još padaju, pa taj pad omogućava rentabilnost eksploatacije zlatnih i srebrnih rudnika. Kada proizvodnost počinje opadati, tada dolazi do pada cijena i nakon nekog vremena ciklus se obnavlja. Vilar tvrdi da postoji recipročni karakter uzročnosti i interakcije privrede i povijesti s time da ratovi narušavaju pravilno funkcioniranje sistema. U svakom slučaju vrlo zanimljivo, osobito, kada bi se slična istraživanja provela za naše područje.

Na kraju knjige umjesto pogovora recenzent i prevodilac Vilarova rada dr Drago Roksanđić daje svoje viđenje Vilara, jednog od najvećih francuskih povjesničara poslije drugog svjetskog rata. On je slušao na École des Hautes Études 1980/81. u Parizu njegov seminar o državama, nacijama i društvenim klasama, a u časopisu *Marksistička misao* objavio je i svoj razgovor s Vilarom (4/1982, 189—210). Vilar se je kod nas počeo prevoditi 1979, te danas imademo mogućnost

da spoznamo Vilarov način pisanja i mišljenja. Vilar je marksistički povjesničar, ali takav kod kojega je kritičko mišljenje o povijesti ispred svake ideologije, teorije, filozofije, pa kako piše Roksandić »...ni najisključiviji protivnici marksizma među povjesničarima nisu doveli Vilara u vezu s oficijelno marksističkom historiografijom »realnog socijalizma« (str. 439). Možemo biti zadovoljni da nam je pružena mogućnost da čitamo Vilarovu knjigu o novcu i zlatu na našem jeziku i da upoznamo iz pera povjesničara bogatstvo ideja koje su pokretale ljude da manipulacijom cijena na liniji novac-zlato riješe monetarne probleme.

Mira Kolar-Dimitrijević

FERNAND BRAUDEL: CIVILIZACIJE KROZ POVIJEST

Zagreb 1990.

Sam Braudel u uvodnim poglavljima (Gramatika civilizacija, 35—64 str.) objašnjava što smatra temeljnicama svake civilizacije. Prije svega civilizacije su za njega prostori. Ne zatvara ih naravno u uski geografski determinizam, već računa sa složenom igrom prirode (konfiguracije tla, klime, vegetacije i životinjskog svijeta) i čovječjeg djelovanja u njoj. Civilizacije su tako »kćeri neposrednih povlastica koje je čovjek rano prigrabio« (43. str.), a dala mu ih je priroda — npr. riječne civilizacije (uz Ind, Eufrat, Tigris, Nil) ili talasokracije Grčke, Rima itd. Civilizacije su nadalje društva (specifičnosti organiziranja), gospodarstva (ekonomske, tehnološke, biološke, demografske datosti) i kolektivni mentaliteti (predodžbe o svijetu, iz drevnih vremena zadržane psihološke strukture, zapravo su najnekomunikativniji dio civilizacije i onaj dio koji se najmanje mijenja). Za njihova objašnjenja dragocjena su iskustva geografije, sociologije, ekonomije, antropologije, psihologije i historija ovdje dodiruje njihova područja. Ono specifično historijsko je shvaćanje da su civilizacije kontinuiteti. Kako bi rekao Braudel »Nije riječ o tome da nam povijest kaže sve što se može znati... već sve ono što iz toga nekadašnjega života ostaje djelotvorno čak i danas.« (55. str.)

Pravi »kopernikanski« obrat Braudel je učinio dajući prednost u redu izlaganja izvanevropskim civilizacijama (II dio Izvanevropske civilizacije, 65—266 str.) i nasloveni prvo poglavlje »Islam i muslimanski svijet« (67—125). Dosljedan u shvaćanju da niti jedna civilizacija ne nastaje ni iz čega, u kratkom je pregledu povijesti Bliskog istoka pronašao niz točaka koje čine sponu starih civilizacija i nove islamske. Upravo to što je preuzeo starije društvene institucije, urbane oblike življenja, elemente starijih vjerovanja (judaizma, kršćanstva) i običaje (npr. geste pozdrava, kupke), uzrok je, uz ostale inače historiografiji poznate razloge, brzog uspjeha i širenja arapske države i islama. Stranice o Muhamedu, literarno i emocionalno uzbuđujuće, popraćene Braudelovim divljenjem eksplozivnoj snazi i »čistoj glazbi« tekstova Kurana, pravo su zadovoljstvo za čitaoca. Magistralnu sliku civilizacije koja se protezala na prostranstvima od Maroka do Kine, sastavlja od fenomena dugog trajanja koji su sačinjavali stoljetnu moć islamskog svijeta (a to su prvenstveno brojne razine komuniciranja), ali i od slika svakodnevnice (izgled gradova, upotrebnih predmeta, biblioteke). Podsjetio nas je na pomorsku moć arapske države i doba kada su gusari dolazili iz kršćanskog svijeta. Ugroženo pojavom Normana, a izgubljeno u križarskim ratovima, Sredozemno je more ostalo do našeg stoljeća bitnim za život islamskih zemalja. Plovili su Indijskim oceanom i Crnim morem, a karavane od po 5—6000 deva raznosile su robu između Dalekog istoka, Evrope i Afrike. Takav obujam trgovine zahtijevao je i iznašao sva kreditna sredstva plaćanja i sve oblike trgovačkog udruživanja, koje će kasnije imati Italija, pa se neopravdano drže njenim izumima. Muslimanski svijet otkriva nam se kao civilizacija kretanja čiju bit čine gradovi, ceste, brodovi, karavane i hodočašća, te »zrak pokreta, silnice muslimanskog života« (89 str.), ali iznad svega gradovi čije je preoblike daleko osnovni poticaj kruženju ljudi, ideja i materijalnih dobara. Snaga te civilizacije, iako je prošla svoj zenit s 12. stoljećem, do otkrića Amerike ravna svjetskom poviješću vežući kulturne prostore starog svijeta i bližedi tek duboko u 18. vijeku.

UDK 949.713

ISSN 0351-2142

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 24

ZAGREB

1991.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul.1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859 1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547 2 — 84 — 1984.

RADOVI 24

Za izdavača
dr. Nikši Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
BUDAK dr. NEVEN, Filozofski fakultet Zagreb
ČORALIĆ LOVORKA, prof. Demonjina 9 Zagreb
GOLDSTEIN dr. IVO, Filozofski fakultet Zagreb
GRGIN BORISLAV, Filozofski fakultet Zagreb
HRABAK dr. BOGUMIL, Filozofski fakultet Novi Sad
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KEMBEROVIĆ HUSNIJA, prof. Sarajevo
KARAMAN dr. IGOR, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KOLAR DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet Zagreb
KOSTELAC ANA, student Filozofski fakultet Zagreb
KRIŽAK TIMUR, student Filozofski fakultet Zagreb
LABAŠ RENATA, student Filozofski fakultet Zagreb
LEČEK SUZANA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
MIROŠEVIĆ dr. FRANKO, Školska knjiga, Zagreb
OČAK dr. IVAN, Kroflinova 38 Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
POLIĆ BOBIĆ dr. MIRJANA, Filozofski fakultet Zagreb
PRLENDER mr. IVICA, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr. PETAR, Arhiv JAZU Zagreb